

УДК 33(075.8)

О. С. Білай

*Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара***ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ФІНАНСОВИХ КРИЗ:
СВІТОВИЙ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ**

В умовах глобалізації світової економіки, розподілу праці і руху капіталу фінансово економічні кризи, що спалахують у країнах світу, загрожують не лише сусіднім країнам, а й стабільним економікам. Автор аналізує причини, типи та наслідки історичних системних банківських криз, наголошуючи на необхідності реорганізації банківської системи України для підвищення її надійності і стійкості, запобігання кризовим явищам, а також підвищення довіри до банківської системи України.

Ключові слова: фінансова криза, причини, подолання, світовий досвід.

Актуальність проблеми. Системні фінансові кризи стають звичайним явищем на сучасному етапі розвитку світової економіки, а умови глобалізації сприяють швидкому поширенню кризових явищ на усі економіки світу. Оскільки вартість криз для національних економік є досить суттєвою, автор вважає актуальною проблему дослідження причин та типів системних банківських криз з метою розробки заходів їх подолання та запобігання їх розповсюдженню, насамперед на українську банківську систему.

Аналіз останніх наукових досліджень. Поняття уразливості (fragility) національної банківської системи у значенні вірогідності системної банківської кризи було уперше введено Мінські у 1977 році [1] Іноземними дослідниками прийнято виділяти два види банківських криз:

„набіг на банки” (bank runs), яка охоплює окремі банки, дуже часто найбільші системні банки країни, але, враховуючи національну значимість цих банківських закладів, та розповсюджену мережу відділень у країні, криза має досить суттєві наслідки;

„банківська паніка” (bank panics), коли кризові явища охоплюють не тільки банківську, але й платіжну систему країни. Цей вид часто буває логічним продовженням „набігу на банки”, коли дії держави по врегулюванню кризи були недостатньо ефективними.

Основоположною моделлю банківської кризи, що розвивається внаслідок проблем з ліквідністю у окремого комерційного банку, є модель Даймонда-Дібвіга 1983 р.[2] У моделі розглядається поведінка комерційного банку, який залучає тільки депозити до запитання, та його вкладників в умовах невизначеності, коли вкладники можуть у будь-який момент часу витребувати депозити. Необхідно відзначити, що фактично для виникнення проблем із ліквідністю не обов'язково, щоб усі вкладники витребували депозити одночасно. Оскільки активи банку мають різну термінову структуру і ліквідність, достатньо, щоб сума вимог була більшою за об'єм ліквідних активів банку.

Примітно, що більшість емпіричних досліджень, які містять якісний та кількісний аналіз криз національних банківських систем, проведено міжнародними фінансовими організаціями (Міжнародний банк, МВФ), які практично займаються розробкою рекомендацій та практичних заходів подолання кризових явищ у національних банківських системах.

Огляд опублікованих робіт дозволяє зробити висновок, що системні банківські кризи виникають з багатьох причин, які пов'язані одна з одною, поглиблюють та прискорюють кризові явища. Тому класифікація причин криз є штучною та має сенс лише для аналітичних досліджень. Найкраще виділити широкі категорії, що поєднуюватимуть найбільш фундаментальні елементи криз. Виходячи з причин, що призводять до кризових явищ, банківські кризи можна поділити на дві основні дуже широкі категорії: основною мірою макроекономічні та основною мірою мікроекономічні кризи.

Мета дослідження. Мікроекономічні проблеми (помилки менеджменту), що найчастіше призводять до кризових явищ у окремому банку, але у деяких країнах, що розвиваються, непрофесійний банківський менеджмент став однією з основних причин системної банківської кризи:

1) слабка система ризик–менеджменту, що призводить до незбалансованості балансових показників банку, значного, а іноді невизначеного дисбалансу якості активів, терміновості активів та пасивів, відсутність контролю валютних ризиків призводить до значних неоцінених збитків. Слабка система ризик–менеджменту є основним фактором виникнення багатьох криз, тому що будь–який незначний зовнішній фактор може спровокувати значні збитки банку, фінансове становище якого незбалансоване;

2) надлишкова диверсифікація та експансія банку;

3) надзвичайно швидке зростання зобов'язань банку;

4) низька якість кредитного портфелю (значна концентрація, кредити пов'язаним компаніям, невідповідність термівової структури активів та пасивів, процентний та валютний ризики портфелю, низький рівень повернення кредитів);

5) недостатній внутрішній контроль;

6) низький рівень планування.

Основні результати дослідження. Макроекономічні кризи спричинені зовнішніми щодо банківського сектору макроекономічними проблемами. Коливання у зовнішньому макроекономічному середовищі можуть спричинити кризи навіть у банках з найкращим менеджментом. Сучасні економісти все частіше поділяють макроекономічні чинники банківських та фінансових криз загалом на циклічні та специфічні. За теоріями циклів, циклічна фінансова криза виникає внаслідок загального циклічного економічного спаду країни, що зумовлюється падінням ефективності відтворення [3]. Така криза спричиняє нестабільність фінансових ринків, що спричиняє падіння цін на основні активи. Специфічні фінансові кризи безпосередньо не пов'язані з циклічністю економічного розвитку, а викликані глобалізацією та недосконалістю державного управління. Принципова відмінність специфічних криз полягає у тому, що виникають вони безпосередньо у фінансовій сфері, а потім перекидаються на сферу відтворення. Внаслідок специфічної фінансової кризи порушується рівновага фінансово–кредитної системи, знецінюється національна валюта, виснажуються золотовалютні резерви державних банків, масово банкрутують кредитно–фінансові установи. Серед основних макроекономічних чинників, що спричиняють системні банківські кризи, виділяємо наступні:

1) кризу фіскальної політики та нарощування державного боргу;

2) шок грошово – кредитної політики;

3) неспроможність обраного режиму валютного курсу;

4) кредитний бум;

5) раціонавання кредиту.

Звичайно, найглибшими є кризи, коли слабкі національні банківські системи підпадають під вплив макроекономічної нестабільності.

До кризових явищ призводять також низький рівень пруденціального контролю, неоперативність дій уповноважених державних органів, неспроможність правильно та своєчасно визначити проблемні банки, звичайні помилки при початкових заходах щодо врегулювання кризових явищ. Серед заходів, що дозволяють вирішувати основні проблеми у цій області необхідно виділити:

- 1) норми, що застосовуються у процесі контролю за діяльністю банків;
- 2) вимоги до новостворених комерційних банків;
- 3) єдині вимоги по достатності капіталу;
- 4) адекватна класифікація активів та їх оцінка;
- 5) ефективна система банкрутства банків;
- 6) механізми страхування депозитів;
- 7) створення агентства по реструктуризації банків;
- 8) вимоги щодо розкриття інформації;
- 9) створення системи незалежного аудиту.

Позитивним прикладом термінових заходів контролюючих державних органів для припинення перших симптомів системної банківської кризи, стали дії Національного Банку України у листопаді 2004 року, коли на тлі політичних подій висловлювання державних посадовців щодо існуючої кризи банківської системи України спонукали вкладників до паніки і масового дострокового зняття депозитів у банках, що неминуче у 2-3 дні призвело до кризи ліквідності малих, та через тиждень – великих системних банків. У цій ситуації рішучими та такими, що врятували українську банківську систему, стали дії Національного банку (Постанова №578 від 29.11.2004 року), якими передбачалася заборона дострокового повернення депозитів, нарощування кредитно-інвестиційних портфелів, а також надання стабілізуючих кредитів для підтримки ліквідності усіх банків, при цьому умови надання таких кредитів та вимоги до застави були значно спрощені. Незважаючи на те, що повноваження Національного Банку щодо законності деяких засобів було явно перевищено, в цілому лише такі дії допомогли припинити системні кризові явища.

Велика кількість досліджень присвячена причинам і особливостям розвитку банківських криз у окремих країнах чи групах країн, а саме у Латинській Америці, Аргентині, Чилі, Філіппінах, Таїланді та Уругваї, а також у розвинених країнах – Фінляндії, Норвегії, Швеції, Японії. Вичерпна класифікація банківських криз приведена по результатах дослідження Світового Банку у роботі Капрі та Клінгебіль [4].

Як правило, системні фінансові кризи однієї країни тісно пов'язані з іншими суміжними економічними сферами та викликають валютні, біржові та системні фінансові кризи. Сучасні фінансові кризи порівняно із минулим мають властивість значно глибше уражати економічні системи окремих країн та швидко поширюються на інші країни. Якщо провести порівняльний аналіз складових основних фінансових криз за період 1970 – 2002 р.р., то можна зробити такі висновки, що кризи 50 років минулого століття були спричинені насамперед політичними факторами (занепад колоніальної системи, встановлення нових відносин між метрополіями і колоніями, війна між арабськими країнами та Ізраїлем); кризи 70-80 років пов'язані з циклічним уповільнення темпів

економічного зростання у промислово розвинутих країнах. Починаючи з 90 років, (див. табл. 1) основним фактором став рух так званих „гарячих грошей” – короткострокових іноземних інвестицій, які внаслідок надмобільності і значних обсягів відіграли роль „детонатора” банківських та фінансових криз [5]. Так, питома вага короткострокових іноземних інвестицій у ВВП країн Південно–Східної Азії у середині 90-х становила: Філіппінах -2,4%, Південній Кореї – 2.5%, Малайзії – 4%, Таїланді – 10% [6]. З іншого боку, оскільки країни Південно–Східної Азії були експортоорієнтованими, як тільки погіршилася конкурентоспроможність товарів на зовнішніх ринках, внаслідок скорочення експорту та погіршення фінансового стану експортерів значно погіршилася якість активів комерційних банків, і у 1997 році з’ясувалося, що питома вага безнадійної заборгованості у кредитних портфелях банків становить від 85% в Індонезії до 40% у Малайзії. Фіксований валютний курс національних валют до долару США створив ще одну передумову до системної банківської, валютної та боргової кризи у країнах.

Таблиця 1

Головні банківські кризи країн світу 1970 – 2002 років [7].

Роки	Країни	Тип кризи
1970	США	Боргова, банківська
1980	США	Банківська
1982	Країни Латинської Америки	Боргова, банківська, валютна
1987	США	Банківська, біржова, валютна, боргова
1994 - 95	Мексика, Бразилія, Польща, Південно – Східна Азія	Біржова, валютна, банківська, боргова
1995	Аргентина	Банківська
1997	Таїланд, Малайзія, Індонезія, Південна Корея, Філіппіни	Біржова, валютна, банківська, боргова
1997	Японія	Банківська, біржова
1997 - 98	Чехія	Банківська, боргова, валютна
1998	Росія	Банківська, боргова, валютна
2000 - 01	Туреччина	Боргова, банківська, валютна
2001 - 02	Аргентина	Боргова, валютна, банківська

З огляду на те, що системні банківські кризи коштують для фінансової системи країни і загалом для суспільства занадто (від незначних витрат у Росії та Сполучених Штатах до більш ніж 50 відсотків ВВП в Індонезії), основним завданням державних установ, насамперед центральних банків є стабілізація та вихід з системних банківських криз, що виникли, але найважливіше – запобігання національним системним кризам, а також тим, що можуть уразити економіку через фінансові, торговельні, політичні зв’язки з країнами світу шляхом реструктуризації фінансової системи загалом і банківської системи насамперед.

Під час фінансової кризи в економіці наростає хаос. Курси валют падають, банки повідомляють себе банкрутами, відбувається відтік капіталу із країни, політики вишукують винуватців (справжніх або мнмих), що суперничають угруповання в уряді намагаються скористатися ситуацією й захопити важелі влади. Щоб звести до мінімуму негативні наслідки, уряди повинні швидко взяти ситуацію під свій контроль.

Хоча в кожній конкретній країні криза проявляється по-своєму - що залежить від її економічних, політичних і культурних особливостей, - є кілька універсальних правил. У перші сто днів уряд повинне, сформувавши антикризову команду й визначивши, хто неї очолить, затвердити довгострокову програму реструктуризації фінансової системи, розробити чіткі схеми керування фінансовими інститутами, що похитнулися, і швидко розпорядитися долею їхніх активів. Рішучий початок дає шанс полегшити тяготи оздоровлення для платників податків і повернути довіра інвесторів і споживачів. Стабілізувавши ситуацію, можна починати більше довгострокові проекти, суть яких - викоринити причини кризи, що вибухнуло.

Криза не можна розглядати як привід для припинення ринкових реформ або різкої зміни їхнього курсу. Навпаки, реформи варто розширювати - провести ревізію системи регулювання й нагляду, оновити методи керування банками, розірвати занадто близькі відносини між банками і їхніми позичальниками й т.д. До інших пріоритетів ставляться підвищення прозорості фінансової звітності й зміцнення ринків капіталу - міри, що дозволяють дисциплінувати банки й компанії.

Створення повноцінної інфраструктури фінансового ринку - титаничне завдання, що не завершили навіть найрозвиненіші країни. Однак альтернативи немає (хіба що повернення до колишньої політики, що неминуче приведе до нових криз і низьких темпів росту). Розвиток по цьому сценарію дає шанс оновити фінансову систему, вибудувати її за світовими стандартами й досягти стабільного економічного росту.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Незалежна Україна попри свою коротку історію вже зазнала впливу специфічних фінансових криз на фінансовий сектор економіки (1998 – 99 роки), що був значною мірою спровокований російською кризою. У 2004 році виникла загроза системної банківської кризи, спричинена політичними подіями, коли перед багатьма комерційними банками постала проблема щодо неспроможності підтримувати свою ліквідність, платоспроможність, адекватний розмір капіталу. Але основна проблема, на думку автора, полягала у можливості втрати довіри кредиторів і вкладників до української банківської системи взагалі, яку комерційні банки будували протягом десятиліття і яка була основою для економічного розвитку країни.

Проте у нас досі не створено комплексної програми попередження криз, що є, на думку автора, значним недоліком у системі державного регулювання фінансової системи країни. Одним із дійових заходів щодо стабілізації банківської системи України є реорганізація окремих комерційних банків, як метод регулювання фінансового стану банківської системи в цілому і окремих комерційних банків зокрема. Об'єктивними передумовами необхідності реорганізації є :

- розвиток банківської системи України та її фінансова стабільність;
- необхідність виконання банками вимог чинного законодавства та нормативних актів Національного Банку України;
- зміна форм власності (з державної – до змішаної – до колективної);
- забезпечення платоспроможності та ліквідності комерційних банків.

Головною метою реорганізації комерційних банків має бути підвищення надійності та стійкості банківської системи України, забезпечення належного рівня капіталізації банків і стабільної роботи платіжної системи, захист інтересів кредиторів і вкладників, поліпшення фінансового стану комерційних банків, підвищення ефективності діяльності внаслідок концентрації або розділення

капіталу, розширення або спеціалізації, переорієнтації діяльності банків та зростання довіри до них.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Minsky, H. (1977) "Theory of systemic fragility" in Altman, E., A. Sametz, Financial Crises: Institutions and Markets in Fragile Environmet. NY:Wiley, pp.138-152.
2. Diamond, D., P. Dybvig (1983) "Bank runs, deposit insurance, and liquidity", Journal of Political Economy, 91, pp. 401-419.
3. Яковец Ю.В. Циклы. Кризисы. Прогнозы. – М., 1999. – 231 с.
4. Caprio, J., D. Klingebiel (1996) "Bank insolvencies. Cross – country experience", World Bank Policy Research Working Paper, 1620.
5. Константинов Ю.А. Финансовый кризис: причины и преодоление. – М., 1999. – 337 с.
6. Рудый К.В. Финансовый кризисы: теория, история, политика. – М., 2003. – 487 с.
7. Лисенко Р. Сучасні фінансові кризи та показники фінансової стабільності країни // Вісник Національного Банку України. – 2004. - №10. – С.50-52.
8. Міщенко В. Шляхи подолання фінансово-економічної кризи в Україні // Вісник Національного Банку України. – 2009. - №2. – С.3-8.

Надійшла до редколегії 05.07.2009.